

УДК 37.034:316 (045)

К. О. Зелінська,
А. І. Кравченко

АРТТЕРАПІЯ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті описані проблеми розвитку комунікативної діяльності дітей з порушеннями інтелекту та їх адаптації в суспільстві. Розкрито основні можливості подолання комунікативної дезадаптації засобами театральної діяльності.

Ключові слова: діти з проблемами інтелектуального розвитку, комунікативна діяльність, адаптація, театральна діяльність.

В статье описаны проблемы коммуникативной деятельности детей с нарушениями интеллекта и их адаптации в обществе. Раскрыты основные возможности преодоления коммуникативной дезадаптации средствами театральной деятельности.

Ключевые слова: дети с проблемами интеллектуального развития, коммуникативная деятельность, адаптация, театральная деятельность.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в складний період перетворень у нашій країні відбувається переосмислення існуючих цінностей і формування нових. Цей процес висуває на перший план ціннісні якості особистості. Особливого значення набувають відносини людей і форма вираження цих відносин у суспільстві.

На сьогодні актуальними є питання розробки нових технологій освіти, виховання і розвитку особистості учня, що відповідає сучасним соціальним, економічним, моральним і освітнім технологіям.

Духовне багатство людства, відбите в культурі, усвідомлюється суспільством як особлива цінність, а культура особистості стає соціально-значущою якістю. У зв'язку з цим особливо гостро постає питання про підвищення якості навчального процесу дітей з вадами інтелектуального розвитку, про пошук нових, більш ефективних методів та прийомів їх навчання й виховання.

Відомо, що кількість дітей з відхиленнями у психічному розвитку безперервно збільшується. Ця обставина ставить психологів і педагогів перед необхідністю подальшого пошуку нових ефективних підходів до діагностики та корекції порушень розвитку.

Діти з відхиленнями психофізичного розвитку мають сталу соціальну дезадаптацію, яка обмежує можливості їх інтеграції в соціум. З огляду на це необхідно вживати нові заходи щодо поліпшення стану соціальної адаптації. Це неможливо без сформованості всіх складових вищезазначеного процесу, а особливо навичок спілкування.

Для подальшої успішної інтеграції дитини з обмеженими інтелектуальними можливостями у соціальне середовище доцільно використовувати методи арттерапії.

Практика показує, що використання даного методу в різних його формах для дітей з порушеннями розвитку дозволяє стабілізувати їх емоційний стан, розвиває комунікативні навички, сприяє формуванню соціально прийнятних форм подолання негативних емоцій [3, с.5].

Корекційно-розвиваючі заняття арттерапією виховують здатність до самовираження та самопізнання дитини з обмеженими можливостями і цим гармонізують її особистість у цілому. Розширення даних можливостей на заняттях пов'язано з продуктивним характером мистецтва – створенням естетичних продуктів, вихованням почуттів, переживань і здібностей дитини з проблемами інтелектуального розвитку [7, с.359].

Саме тому включення елементів арттерапії в процес навчання і виховання дітей з проблемами психофізичного розвитку є дуже актуальним на сучасному етапі еволюції суспільства.

Розроблена та створена зусиллями вітчизняних психологів система психокорекції досягла певних успіхів. Підтвердження цьому ми можемо знайти в дослідженнях Т. А. Власової, І. А. Коробейникова, М. С. Певзнер, та ін.

Вирішенню проблем розвитку і адаптації дітей із психофізичними порушеннями приділяють увагу вітчизняні вчені В. І. Бондар, Л. С. Вавіна, Т. П. Вісковатова, В. В. Засенко, О. П. Хохліна тощо. У своїх працях вони переважно наголошують на труднощах адаптації до процесу навчання цієї категорії дітей. Проте поза увагою лишається така важлива складова як формування комунікативних

навичок, котрі доцільно було б розвивати засобами арттерапії, а саме залученням дітей з особливими освітніми потребами до театральної діяльності [6, с.24].

Мета статті. На основі аналізу науково-педагогічної літератури обґрунтувати гостроту проблеми розвитку комунікативних умінь учнів з порушеннями інтелекту; довести доцільність використання елементів театральної діяльності у процесі подолання комунікативних відхилень у дітей даної категорії та інтеграції їх у соціальне середовище.

Арт-терапія – це метод психотерапії, який використовує для лікування та психокорекції художні прийоми і творчість, такі як малювання, ліплення, музика, кінофільми, книги, акторська майстерність, та багато іншого. Арттерапія поєднує традиційні теорії і техніки психотерапії з розумінням психологічних аспектів творчого процесу, особливо тих частин художнього матеріалу, які викликають емоції.

Ще в першій половині ХІХ століття піднімалося питання про використання театального мистецтва у шкільній освіті. Відома суперечка, що виникла навколо статті Н. І. Пирогова «Бути і здаватися», в якій автор виступає проти використання театру у виховних цілях, але вважає, що «можна ... і навіть треба дозволяти дітям вивчати обрані ролі з різних п'єс ... з метою вправлення мови та виховання здатності чітко виражати думки». Стаття Пирогова мала великий суспільний резонанс. Обговорення цієї проблеми тривало в періодичній пресі аж до початку ХХ століття. У полеміці брали участь видатні педагоги Н. Ф. Букатов, К. Д. Ушинський, М. М. Бахтін, які доводили можливість і доцільність проведення театральних занять у загальноосвітній школі, вважаючи їх засобом поглиблення знань учнів і підвищення їх культурного рівня.

У перші роки радянської влади розроблялася програма широкого використання театального мистецтва в освіті та вихованні дітей: передбачався «систематичний розвиток органів чуття та творчих здібностей» і організація «активної творчої діяльності дітей у всіх галузях знання, праці і мистецтва ...» [1].

Багато видатних вітчизняних педагогів використовували засоби театального мистецтва у своїй професійній діяльності. Вагоме місце займають вони в теоретичній спадщині В. А. Сухомлинського та С. Т. Шацького.

Шацький С.Т. і його співробітники одними з перших (ще в 1905 році) використовували спектакль у педагогічному процесі, а потім продовжили свою діяльність у радянських освітніх установах, прагнучи розбудити творчу фантазію, уяву дітей, надати їм самостійність у виборі форми вираження своєї особистості через гру, пісні, імпровізації і вважали, що виховання неможливе без використання мистецтва, адже саме воно дає можливість розвивати естетичні смаки дітей, потреби і творчі якості особистості.

До наших днів цінними залишаються методичні розробки Г. Л. Рошала. Його програма з «Тео-предмету» для школярів молодшого віку також базується на теорії ігор [7; 359]. Педагог вважає дитячу гру першим проявом театального почуття. Вся складність навколишнього середовища спочатку долається дитиною в символі – іграшці і грі, причому Г. Л. Рошаль розглядає іграшку як першу бутафорию.

Корекційно-розвиваючі заняття арттерапією ґрунтуються на діяльнісному підході О. М. Леонтьєва і теорії психічного розвитку дитини, Л. С. Виготського, Д. Б. Ельконіна.

Обов'язковим принципом корекційно-розвиваючих занять арттерапією є діяльнісний принцип корекції. Зазначений принцип означає, що основним способом корекційно-розвивального впливу є організація активної діяльності дитини, в ході реалізації якої створюються умови для орієнтування дитини в «складних» конфліктних ситуаціях, організовується необхідна основа для позитивних зрушень у розвитку особистості дитини. Принцип обліку віково-психологічних та індивідуальних особливостей дитини в корекційно-розвиваючих заняттях арттерапією вимагає відповідності ходу психічного і особистісного розвитку дитини та визнання безперечного факту унікальності і неповторності конкретного шляху розвитку кожної особистості [5; 30].

У 1974 році психолог Джером Франк сформулював п'ять основних ефектів будь-якої успішної психотерапії, яка:

- 1) надає нові навчальні можливості як на пізнавальному, так і практичному рівні;
- 2) вселяє надію на порятунок від страждань;
- 3) надає досвід успішної діяльності;
- 4) дає можливість подолати почуття відкинутості;
- 5) пробуджує яскраві емоції.

Арт-терапія цілком відповідає цим п'яти ефектам [8, с.38].

По-перше, арттерапія є дуже ефективним засобом навчання. Вона допомагає побачити нові перспективи в будь-якій ситуації і пропонує стимулюючі методи для засвоєння і запам'ятовування. Художні форми можуть бути пов'язані з глибокими рівнями розумових процесів і таким чином впливають і на емоційну сферу особистості.

По-друге, як і інші терапії, арттерапія вселяє надію в порятунок від душевних страждань. Віра в самовдосконалення і можливість відчувати себе краще є найпершим кроком у досягненні психотерапевтичного ефекту.

По-третє, арттерапія, безумовно, представляє собою досвід успішної діяльності, тому що створення будь-якого творчого продукту саме по собі несе відчуття задоволеності.

По-четверте, арттерапія надає людині відчуття контакту з іншими людьми. Почуття «бути зрозумілим» є одним з найбільш сильних в арттерапевтичному процесі, так само, як і фраза «я розумію» резонує через усі великі твори мистецтва.

По-п'яте, художні образи в живописі, музиці, драматичному мистецтві викликають найсильніші емоції, такі, як любов, ненависть, наснагу, страх. Ті глибокі зміни, які є метою в арттерапевтичному процесі, можуть відбутися лише в разі здатності відтворити ці почуття, зрозуміти та прийняти їх [8, с.39].

Видатними вітчизняними педагогами були сформульовані принципи театральної роботи з дітьми, які безперечно можна застосувати і в роботі з учнями, що мають проблеми інтелектуального розвитку:

- доступність драматичного матеріалу і сценічного вираження, що передбачає врахування вікових та індивідуальних особливостей та інтересів дітей;
- послідовне та доцільне накопичення художніх вражень;
- єдність аналізу театральної постанови та вивчення літературних першоджерел;
- опора на ігрову діяльність дитини, що відповідає її психічним особливостям;
- синтезування різних видів мистецтва в ході театральної роботи;
- правдиве дієве виконання;
- домінування художньо-драматичної діяльності школярів.

Ці принципи не втратили своєї значущості і на сьогодні. [7, с.359].

В останні роки посилюється інтерес фахівців до механізму впливу мистецтва на дитину з проблемами розвитку в процесі виховання і навчання. Наукові роботи, пов'язані з вивченням терапії і показують ефективність, перспективність даного досвіду в галузі спеціальної психології, надають їй статус цілого наукового напрямку. Є всі підстави розглядати мистецтво як унікальне джерело розвитку комунікативної адаптації дитини з обмеженими інтелектуальними можливостями до соціального середовища [3, с.5]. Твори мистецтва представляють собою моделі життєвих ситуацій, що дозволяють долучатися до важливих культурних феноменів, ще не переживши їх в реальному житті.

Мистецтво не тільки поглиблює розуміння реального людського спілкування, але і значно урізноманітнює його сферу. Особливість мистецтва полягає в тому, що, представляючи, чужий чуттєвий і розумовий досвід, воно стає складовою особистого досвіду, збагачує внутрішній світ дитини безпосередністю, наочністю, конкретністю. Проживаючи і переживаючи разом з героями різні ситуації, недоступні в реальному житті, дитина пізнає нові форми та стилі спілкування, долучається до культури взаємовідносин і виробляє часткове їх перенесення в повсякденну дійсність [4, с.15].

Надзвичайно важливим є розгляд спілкування в мистецтві не тільки з позицій міжособистісної взаємодії, але і з точки зору міжсуб'єктного її характеру. Мистецтво має здатність перетворювати об'єкти в суб'єкти шляхом натхнення всього, що оточує людину (світ природи і предметний світ). Особливо яскраві приклади суб'єктивних об'єктів ми можемо спостерігати в казках, де тварини, рослини, природні явища наділені людськими рисами і якостями [8, с.39].

Мистецтво є важливим, виробленим історією культури способом моделювання самого спілкування. Оскільки художній образ за своєю сутністю виступає моделлю людини як суб'єкта, а твори мистецтва представляють собою систему образів, що знаходяться у взаємозв'язку і вступають у взаємини, то необхідно розглядати ці самі взаємини як процес спілкування.

Комунікативні дії в театральної грі опосередковані через ігрову діяльність. Саме гра надає значний вплив на розвиток дитини, перш за все тому, що в грі діти навчаються повноцінному спілкуванню. Ігрова роль – це та зовнішня опора, яка допомагає дитині керувати своєю поведінкою. Роль може розкрити в дитині потенційний комунікативний ресурс. За словами К. С. Станіславського, «природа театру і його мистецтва суцільно заснована на спілкуванні дійових осіб між собою і кожного з самим собою» [8, с.41].

Разом з героями ігор-драматизацій діти реально, суб'єктивно переживають емоційні стани різних модальностей, змінюючи їх за допомогою вербальних і невербальних (експресивних) засобів. Це робить театральну гру школою емоцій. Крім того, сам процес спілкування з театром дає дитині сильний позитивно забарвлений емоційний заряд.

Враховуючи, що основою театральної (образної) гри є уявлювана ситуація, очевидним стає також зв'язок уяви та емоцій, що є найважливішою складовою у навчанні та вихованні дітей з обмеженими інтелектуальними можливостями. Не викликає сумніву, що розвиток емоцій і

становлення їх довільності тісно пов'язані з розвитком уяви і включенням її в структуру емоційного процесу.

Індивідуальний емоційний досвід фіксує заборони та бажані форми контакту з навколишнім світом через соціально-етичні норми, що відображають досвід інших людей, присутній в будь-якому театральному сценарії. Поведінка дитини організовується за складним кодексом комунікативних правил контакту [10, с.328].

Основні мотиви, які спонукають дитину до комунікації, пов'язані з трьома головними потребами: у нових враженнях, в активній діяльності, у визнанні та підтримці.

Виступ на сцені в якості виконавця ролі, визнання і підтримка глядачів значно підвищує власну самооцінку дитини, допомагає розвитку впевненості, самостійності, віри у власні сили, що допомагає дітям з проблемами у розвитку налагоджувати соціальні контакти. Театралізована діяльність стимулює розвиток реальних внутрішніх мотивів, які обов'язково включають мотивацію успішності, просування вперед.

Театральна гра забезпечує новий крок у поглибленні та активізації комунікативної взаємодії з навколишнім світом. Конкретним пристосувальним сенсом гри є налагодження емоційного взаємодії з іншими дітьми: розробка способів орієнтування в їх переживаннях, формування правил і норм, взаємодії з ними. Колективна театральна гра забезпечує контроль спільноти над індивідуальним афективним життям дитини, приводячи її у відповідність до вимог і потреб оточуючих в конкретній комунікативній ситуації.

У процесі театралізованої діяльності дитина з обмеженими можливостями має можливість використовувати всі засоби, що дозволяють їй реалізувати свої комунікативні потреби: експресивно-мімічні (погляд, посмішка, міміка, виразні вокалізації, виразні рухи тіла), предметно-дієві (локомоторні та предметні рухи, пози, що використовуються у цілях спілкування). Робота над образом включає в себе використання всіх цих виразних і образотворчих засобів в різних варіаціях і інтерпретаціях, а також використовувати їх у життєвих ситуаціях.

У театралізованій діяльності відбувається активний розвиток діалогу як форми соціалізованої (комунікативної) мови. Сценічні діалоги є ідеальними, «правильними», тобто вивіреними хронологічно, логічно, емоційно. Вивчені під час підготовки до вистави літературні зразки мови діти використовують згодом як готовий мовний матеріал у вільному мовному спілкуванні [7, с.360].

У процесі навчання театральній грі дітей з інтелектуальними проблемами вчені радять дотримуватися трьох головних моментів:

1. Розвиток інтересу до гри і створення атмосфери взаємної зацікавленості у творчих досягнення кожного. Шлях до розвитку знань, умінь і навичок завжди починається з інтересу до діяльності і вимагає від керівника здібності й уміння зацікавити і захопити дітей як конкретної грою, так і програмою в цілому. Відштовхуючись саме від інтересу до гри і поставленої задачі, можна забезпечити педагогічно спрямований рух до розвитку активності, театральних навичок, формування мотивації подолання фізичної та психічної неповноцінності з орієнтацією на самовиховання.

2. Постійне створення «ситуації успіху». Радість і успіх необхідні дітям-олігофренам набагато більшою мірою, ніж здоровим дітям, оскільки досягнення і просування даються незрівнянно більшими зусиллями і підтримати їх може тільки відчуття радості і задоволення. Підбір матеріалу та індивідуальні методичні знахідки культурних організаторів і педагогів дозволяють грі бути дійством, а не нудним і важким заняттям [9, с.369].

3. Найважливіша роль в організації театральної діяльності відводиться індивідуальному підходу до кожної дитини. Говорячи науково, така методика повинна бути названа суб'єктно орієнтованою ігровою діяльністю. Індивідуальний підхід є загальнопедагогічною вимогою, але в роботі з дітьми-олігофренами ми набагато сильніше відчуваємо необхідність враховувати абсолютно неповторну ситуацію особистісного розвитку кожного. Діти з проблемами в розвитку гостро відчувають інтерес до себе, до своїх можливостей і досягнень, тому потрібно знаходити такі педагогічні засоби, які дозволяють приділити увагу персонально кожному, здійснюючи при цьому глибоко особистісний підхід.

Враховуючи вищесказане, можемо зробити відповідні висновки:

- на даний момент у спеціальній педагогіці гостро постає проблема комунікативної діяльності молодших школярів з порушеннями інтелектуальної сфери;
- для повноцінного розвитку та успішної соціалізації дитини з особливими потребами необхідно налагодити контакт з оточуючими, що, безперечно, виникає у процесі спілкування;
- залучення дітей даної категорії до театральної діяльності допоможе їм засвоїти певні соціальні норми та правила взаємовідносин, адже, граючи роль, дитина користується правильною літературною мовою, яка збагачує її активний словник та допомагає зорієнтуватися у схожій життєвій ситуації.

Список використаних джерел

1. Владимірова Н. Ш. Игра в детском самодеятельном коллективе как фактор развития самостоятельности и инициативности: Дис. ... канд. пед. наук. – М., 1987.
2. Власова Т. А. О детях с отклонениями в развитии. Изд. 2-е, доп. и перераб. [Текст]. / Т. А. Власова, М. С. Певзнер – М.: Просвещение – 1973. – 175с.
3. Ильина С. Ю. Принципы организации работы по речевому развитию умственно отсталых школьников [Текст]. / С. Ю. Ильина // Дефектология. Научно-методический журнал - №6. – 2007. – С. 4 – 12.
4. Ляльковий театр - дітям. Театр картинок. Театр іграшок. Театр петрушок [Текст] : посіб. для виховат. дит. садків. / Т. Н. Караманенко, Ю. Г. Караманенко – К. : Рад. школа, 1986. - 156 с.
5. Коробейников И. А. Психологическая дифференциация нарушений развития у старших дошкольников [Текст] : Методические рекомендации. / И. А. Коробейников. – М., 1982. – 33с.
6. Прокурняк О. Формування комунікативних навичок як складова соціальної адаптації дітей з обмеженими розумовими можливостями [Текст]. / О. Прокурняк // Дефектологія. Науково-методичний журнал - №1. – 2004. – С. 25 – 27.
7. Революция-искусство-дети: Из истории эстет. воспитания в сов. шк.: материалы и документы [Текст] : кн. для учителя: В 2 ч. / Сост. Н. П. Старосельцева. – М.: Просвещение, 1987 – С. 358-361.
8. Романець В. А. Психологія творчості. [Текст] : навч. посібник. 2-ге вид., доп. / В. А. Романець – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
9. Специальная психология [Текст] : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. И. Лубовский, Т. В. Розанова, Л. И. Солнцева и др.; Под ред. В. И. Лубовского. — 2-е изд., испр. — М.: Изд. центр «Академия», 2005. — 464 с.
10. Шацкий С. Т. Избранные произведения. [Текст] / С. Т. Шацкий – М., 1980. – 430 с.

Problems of communicative activity development of children with the disturbances in the intellectual sphere and their adaptation to society are described in the article. Basic possibilities of overcoming communicative dissadaptation by means of theatrical activity are revealed.

Keywords: children with intellectual development problems, communicative activity, adaptations, theatrical activity.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК 159.922.76 – 056.37:616

В.В. Золотоверх

ЛІКАРСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІАГНОСТИКИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ (КІНЕЦЬ ХІХ- СЕРЕДИНА ХХ СТ.)

В статті розглянуто питання діагностики психічного розвитку дітей на ранніх етапах з метою відмежування їх від подібних станів. Доведено, що прогресивні погляди лікарів і педагогів на цю проблему створили передумови для розвитку системи спеціального навчання і виховання.

Ключові слова: психолого-педагогічне вивчення, діагностика психічного розвитку, розумово відсталі діти, діагностичні методи.

В статье рассмотрен вопрос диагностики психического развития детей на ранних этапах с целью отмежевания их от подобных состояний. Доказано, что прогрессивные взгляды врачей и педагогов на эту проблему создали предпосылки для развития системы специального обучения и воспитания.

Ключевые слова: психолого-педагогичне изучение, диагностика психического развития, умственно отсталые дети, диагностические методы.